

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Aspecten van Joods leven in Roermond en Midden-Limburg 1275-2018

Bruggen, H.J.J.M. van der

Citation

Bruggen, H. J. J. M. van der. (2021, October 28). *Aspecten van Joods leven in Roermond en Midden-Limburg 1275-2018*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3225483>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3225483>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Slotbeschouwing

Als we aan het slot van de dissertatie een antwoord proberen te geven op de centrale vraag van deze studie naar de betekenis van de houding van de sterk door het christendom bepaalde omgeving voor de positie en status van de Joden in Roermond en Midden-Limburg vanaf de late middeleeuwen tot aan de late 20ste eeuw, dan verdienen daarbij de volgende zaken speciale aandacht:

Allereerst valt te wijzen op de cruciale betekenis van de besluiten die van overheidswege in het jaar 1796 zijn genomen waarbij aan de Joden in de noordelijke en zuidelijke Nederlanden gelijke burgerrechten werden verleend. Het belang daarvan is in het algemeen zeer groot geweest, zeker ook voor de Joden in Roermond en Midden-Limburg. Vandaar dat dit jaar als een scharnierpunt kan worden gezien in het diachrone perspectief dat in deze studie wordt gehanteerd en de opzet ervan bepaalt.

Het jaar 1796 is ook in een ander opzicht van groot belang. Zoals we hebben gezien is onze kennis van de middeleeuwse en vroegmoderne geschiedenis van de Joden in de bestudeerde regio beperkt. Dit gegeven maakt het minder eenvoudig om al te stellige conclusies te verbinden aan de invloed die kerk en staat in die eeuwen ten aanzien van de positie van de Joden in dit gebied hebben geoefend. Wel is duidelijk dat van meet af aan positie en status van Joodse inwoners altijd afhankelijk waren van een samenspel van wereldlijke en kerkelijke heersers. Vanaf het zojuist genoemde jaartal beschikken we over regelmatige en veel duidelijker verslaggeving in overheidsregisters en kranten waardoor het beeld van de Joodse samenleving veel duidelijker is geworden.

Zo hebben we geconstateerd dat, hoe fragmentarisch de berichten over Joodse aanwezigheid in de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd ook mogen zijn, de kerk zich in die tijd gewoonlijk geroepen voelde om actief op te treden tegen Joden die in deze contreien woonden en dat zij niet naliet om tot vervolging over te gaan. Maar, zo is gebleken, daarin stond de kerk niet alleen. Iedere keer wanneer het tot vervolging van Joden kwam, lijkt dat in samenspel met wereldlijke heersers te zijn gebeurd. De opeenvolgende hertogen van Gelre, althans enkelen van hen, hebben de sterke verdenking op zich geladen daarbij direct betrokken te zijn geweest.

Geconstateerd moet worden dat de houding tegenover Joodse inwoners in die allereerste periode niet anders is geweest dan die in het nabije Rijnland en het overige deel van Gelre. Wel blijkt dat ondanks krachtige oproepen van kerkelijke zijde tot deelneming aan de kruistochten, er toch ook lokale kerkelijke leiders waren die poogden Joden tegen het daaruit voortkomend geweld te beschermen.

In de zestiende en zeventiende eeuw werden Joden door de staat, lees het Habsburgse gezag, uit Roermond geweerd. Maar zij die de staat representeerden, waren onlosmakelijk verbonden met de kerk en haar theologie. Daarvan getuigt het optreden van katholieke vorsten als Karel V en Filips II die het hun dure plicht achtten kerk en geloof te beschermen. Het vestigingsverbod dat zij aan Joden oplegden, bleef meer dan 200 jaar van kracht, uiteindelijk tot aan het moment van de Franse veroveringen in 1794. Dit was overigens ook het geval in veel andere steden in de Nederlanden.

Roermond en Midden-Limburg waren geen uitzondering op deze regel, afgezien van zeer kleine en vaak tijdelijke vestigingen van Joden in plaatsen als Thorn en Maasniel (Dalenbroek). Het was de staat die nauwlettend toezag op strikte naleving van het vestigingsverbod. Deze bevinding komt geheel overeen met de conclusie van Cluse dat de toekomst voor Joden in deze tijd slechts was gelegen in een leven in vereenzaming op het platteland, veelal met verlies van identiteit. Met andere woorden, op basis van de beschikbare bronnen biedt deze vroege periode een wisselend, veelal negatief, beeld.

Wat de periode van de late middeleeuwen tot ongeveer 1800 tevens overvloedig laat zien – en dat is een tweede gevolgtrekking die uit dit onderzoek voortvloeit – is de grote betekenis van de geografische positie van de stad Roermond en haar omgeving voor de wijze waarop men de Joden in deze stad en regio bejegende. Het is deze geografische dimensie die bepalend was voor de politieke en bestuurlijke kaders waarmee lokale en provinciale autoriteiten te maken kregen. De ligging van de bestudeerde regio in de Zuidelijke Nederlanden, grenzend aan gebieden die wij nu kennen als Duitse en Belgische territoria, maakt dat zij een eigen geschiedenis kent die op verschillende niveaus duidelijk afweek van ontwikkelingen in de Republiek der Verenigde Nederlanden.

Om slechts een voorbeeld te noemen: Roermond en omgeving kregen te maken met de politiek-bestuurlijke besluitvorming van de verlichte Jozef II, wat direct consequenties had voor de houding van de burgerlijke overheid in Roermond en Midden-Limburg ten aanzien van toelating van Joden. Niet dat men in Roermond klakkeloos gehoorzaamde aan wat de vorst verordeneerde. Want Jozef II mocht dan in zijn edicten vrijheid van godsdienst proclameren, het stadsbestuur van Roermond bleef hardnekkig protesteren tegen de komst van Joden in zijn midden.

Niettemin zagen we dat het provinciebestuur van Oostenrijks Gelderland in Roermond, in een advies aan de regering in Brussel, tot de uitspraak kwam om Joden tot de stad toe te laten, uit overwegingen van medemenselijkheid.

Geen enkel ander regionaal bestuur in de Zuidelijke Nederlanden bleek in die tijd, twee jaar vóór de Franse Revolutie, bereid een soortgelijke uitspraak te doen, eerder wenste men het tegendeel. Pijnlijk is wel te constateren dat men ook in Roermond niet tot een positief advies over toelating kon besluiten. Toch is Roermond met deze uit 1788 daterende bestuurlijke opvatting over te betrachten menselijkheid uniek in de Oostenrijkse Nederlanden.

In de derde plaats springt de machtspositie van de rooms-katholieke kerk in het oog die zij in de regio vanaf het midden van de negentiende eeuw wist te veroveren. Voor het bisdom Roermond was daarbij een hoofdrol weggelegd. De kerk nam vrijwel het gehele onderwijs over, kreeg grote macht over de Limburgse pers en ging de politiek steeds meer beïnvloeden. Er ontstond in Roermond en omgeving een grote vrijwel het gehele maatschappelijk leven omvattende katholieke zuil. Dit katholieke streven naar een machtspositie bleek ook gevolgen te hebben voor de houding van leden van die zuil tegenover de Joodse bevolking.

Typerend voor de kerk als geheel in deze tijd was het sterk opbloeiende reactionair conservatisme dat tot uitdrukking kwam in verschijnselen als ultramontanisme, integralisme en mogelijk ook in meer extreemrechtse delen van de latere beweging *Renouveau catholique*. Dit kerkelijk-politieke conservatisme liet zich ook uit over het Jodendom en over Joodse burgers, gewoonlijk in antisemitische zin. We stelden vast dat het traditionele anti-judaïsme in het bisdom Roermond aan het einde van de negentiende eeuw ontaardde in een steeds heftiger antisemitisme. Wat het integralisme aangaat, vallen er lijnen te ontwaren naar het fascisme dat na de Eerste Wereldoorlog opkwam. Het is veelzeggend dat velen van deze reactionair conservatieven later openlijk fascist of nationaalsocialist zijn geworden.

Ten vierde, als er een veld is waarop zich dit kerkelijk-politiek conservatisme in Roermond en Midden-Limburg in de tweede helft van de negentiende en de vroege twintigste eeuw manifesteerde is het wel de journalistiek, en dat is een vierde kenmerkende zaak. Het was ontegenzeggelijk de klerikale pers, doordrenkt als zij was van reactionaire en antisemitische opvattingen, die in deze regio de mentaliteit van het lezerspubliek bepaalde. De rol en invloed van behoudende, antisemitisch getoonzette katholieke kranten, gevoegd bij die van andere antisemitische brochures en literatuur, kan moeilijk worden onderschat.

Daarbij oriënteerden de lokale kerkelijke journalisten zich op de internationale pers. Zo namen Roermondse journalisten herhaaldelijk uit

katholieke Italiaanse en Franse kranten sensationele maar valse berichten over waarin sprake was van vermeende rituele moorden, hostieschending en verraad. Waar men het in Roermond en Midden-Limburg vrijwel altijd met slechts één – meestal klerikaal georiënteerde – krant moesten doen, mogen we gerust aannemen dat al deze publicaties hebben bijgedragen tot de vorming van de mentaliteit van het lezerspubliek in de regio. In die krant werden hun artikelen voorgeschoteld over vermeend kindermisbruik, hostieschending, godsmoord en verraad met als dieptepunt de publiciteit over de Dreyfuskwestie. Hier is onmiskenbaar sprake van ‘retorische manifestaties’ van anti-judaïsme en van antisemitisme, zoals expliciet verwoord door de International Holocaust Remembrance Alliance in haar definitie van antisemitisme. De leidende rol van de katholieke kerk in deze ontwikkeling valt niet te betwijfelen.

In dat licht bezien oordelen Poorthuis en Salemink in hun indrukwekkende studie *Een donkere spiegel* wellicht wat te mild over de invloed van de dag – en weekbladpers op dit punt.¹⁰⁴⁰ Zo speelde antisemitisme naar hun oordeel in een familieblad als de *Katholieke Illustratie* op het alledaagse niveau geen grote rol. Maar wordt aldus de grote invloed van de kerk op de verspreiding van het nieuws in het algemeen via de door haar voor haar gelovigen uitgegeven kranten niet enigszins miskend, juist waar de meeste burgers op één dag- of weekblad waren aangewezen? Een onderzoek van kranten die in andere bisdommen onder de paraplu van hun bisschoppen verschenen, zou waarschijnlijk hooguit enkele verschillen in de toonzetting van antisemitische felheid aan kunnen tonen. Zonder verder diepgaand onderzoek kan van de landelijke bladen kan zeker *De Maasbode* als een van de meest antisemitisch georiënteerde kranten worden aangewezen, terwijl *Het Centrum* van Schaepman de gunstige uitzondering geweest zal zijn. Dit is het ‘structureel ijzig antisemitisch klimaat’ dat volgens Ramakers in Nederland in de tweede helft van de negentiende maar ook nog in de eerste jaren van de daaropvolgende eeuw aanwezig was.

Vanaf de verdrijving in 1815 van het Franse regime heeft het Vaticaan een zware rol en leidende betrokkenheid bij antisemitische publicitaire acties gehad. De huldiging door het Vaticaan, nog in de twintigste eeuw, van priesters die ten nauwste betrokken waren bij de uitgave van misschien wel het meest verwerpelijke antisemitische drukwerk ooit, de *Protocollen van de wijzen van Sion*, blijft een schokkend feit. Het is die betrokkenheid van het Vaticaan bij dergelijke journalistiek van antisemitische signatuur die door onder anderen Kertzer aan de kaak is gesteld. De stelling van Poorthuis en Salemink dat er in de laatste decennia van de negentiende eeuw een felle vorm van katholiek

¹⁰⁴⁰ Poorthuis en Salemink, *Een donkere spiegel*, 799.

antisemitisme bestond die gevoed werd door buitenlandse bronnen, is op zichzelf juist, maar zuiverder zou het zijn om hier te spreken van buitenlandse én Vaticaanse bronnen.

Wat de waardering van de integralistische beweging en de cultus rond Léon Bloy aangaat, luidt de conclusie dat er in de latere negentiende en vroege twintigste eeuw sprake was van een nauw verband tussen beide. Met deze constatering wordt enigszins afgeweken van het algemene oordeel van auteurs als Poorthuis en Salemink die het integralisme niet direct wensen te identificeren met de charismatische beweging van het *Renouveau catholique*. Op al deze punten komen de bevindingen voor Roermond en Midden-Limburg het meest overeen met de visie van Ramakers. Bloy wordt door Ramakers gekenschetst als integralist bij uitstek en een extreem conservatieve auteur die het tot zijn levenswerk rekende katholieken wakker te schudden uit hun zelfgenoegzame lauwheid. Katholieke jongeren die zich presenteerden als een katholieke herstelbeweging, konden op zijn ideeën teruggrijpen en die combineren met hun kritiek op het kapitalisme en de in hun ogen falende democratie.

Op de vijfde plaats is het interessant om vast te stellen dat juist in diezelfde periode van de latere negentiende eeuw de Joodse gemeenschap in Roermond zich meer dan ooit tevoren een eigen sociale en culturele plaats in de stedelijke gemeenschap had verworven. Sinds de eerste definitieve vestiging in 1817, uitvloeisel van het verkrijgen van burgerrechten, was sprake van een snelle groei van de Joodse bevolking in deze regio. Zij hadden zelfs een eigen ‘zuil’, hoe klein ook. De Joodse gemeenschap kon zich weliswaar geen omvangrijke eigen organisaties veroorloven, maar had wel een instelling van Joods armbestuur en instellingen voor specifieke doelen en noden. Ontegenzeggelijk was voorts sprake van een toenemende integratie bij culturele en sportorganisaties alsook bij allerlei stedelijke activiteiten.

Duidelijk is dat er geen eenduidig beeld van het leven van Joden in Roermond te schilderen is. Binnen die kleine maar rijk geschakeerde gemeenschap kon men behoren tot beroepsgroepen die traditioneel in Joodse handen waren dan wel tot de middenstand, of ook tot ‘nieuwe’ beroepen (arts, leraar, auteur of wetenschapper). De geloofsbeleving kon variëren van strikt orthodox tot tamelijk oppervlakkig, en soms zelfs ‘klokvrij’ volgens de beschrijving van Jacob Hiegentlich. Onder hen bevond zich ook een enkele vrijmetselaar.

Deze ontwikkelingen in de Roermondse Joodse gemeenschap vielen samen, zoals aangegeven, met een sterker wordend antisemitisme van racistische aard in de katholieke wereld om hen heen. De voortdurende

emancipatie en integratie leidden er niet toe dat traditionele anti-Joodse gevoelens uit de samenleving verdwenen, zoals dat evenmin het geval was in andere plaatsen in ons land of elders in Europa. Wat Roermond aangaat, hoeven we daarvoor maar de romans van Hiegentlich op te slaan.

Wanneer we vervolgens – ten zesde – de gehele periode van de late middeleeuwen tot aan de latere twintigste eeuw in ogenschouw nemen, dan blijkt antisemitisme een geprononceerde lijn in het historische patroon te zijn. Nogmaals, voor de eeuwen tot aan 1796 is dit bij onze gebrekkige kennis niet met absolute zekerheid te zeggen, maar de bronnen waarover we beschikken wijzen op de aanwezigheid van anti-judaïstische zo niet antisemitische tendensen bij zowel kerk als staat. Voor analfabeten werd het anti-judaïsme aanschouwelijk gemaakt met afbeeldingen die niets aan de verbeelding overlieten, zoals de Roermondse Passietafel. Wat opvalt, is de eeuwenlange verering in Roermond van de heilige cisterciënzer Bernardus van Clairvaux van wie antisemitische ontsparingen bekend zijn.

Het antisemitisme kreeg veel duidelijker contouren vanaf de vroege negentiende eeuw toen, overeenkomstig ontwikkelingen elders in Europa met het opkomend nationalisme en verzet tegen uitingen van moderniteit, ook het racistisch antisemitisme zich ging doen gelden. Dat daarin oudere anti-Joodse gevoelens een rol bleven spelen, behoeft nauwelijks betoog. Vrij makkelijk konden zulke traditionele motieven verweven worden met een racistisch antisemitisme, niet alleen in discoursen van een seculier karakter maar ook in katholieke betogen.

Dat het katholieke volksdeel in Nederland zich hierdoor niet als geheel op het sleptouw heeft laten nemen, is te danken aan vooraanstaande katholieke politici als Schaepman en Aalberse. Hun houding, gekenschetst als ‘reformistisch herstelconservatisme’, leidde tot aanvaarding van gewijzigde maatschappelijke veranderingen, in een poging hun eigen geïdealiseerde bestel in een aan de moderne tijd aangepaste vorm te behouden. Een keerzijde van dit reformistisch herstelconservatisme is wel geweest dat het proces van verzuiling daardoor nog aanzienlijk versterkt werd. Voor de Joden in Roermond speelde dat echter veel minder, zij hadden geen eigen zuil, daargelaten dat zij simpelweg te gering in aantal waren.

Van geen geringe betekenis is het gegeven dat het bisdom Roermond aan de leiband van ‘Rome’ liep. Veel sterker dan in noordelijker provincies het geval was, lijkt de centralistische kerkstructuur met haar centralistisch geformuleerde theologie in deze regio te hebben gegolden. De regio had dus niet alleen met een specifieke geografische dimensie te maken, maar tegelijkertijd

ook met een wereldkerkelijke dimensie die de grenzen van de regio letterlijk en figuurlijk overschreed. Anders gezegd, deze katholieke regio was, in onderscheid van noordelijker gesitueerde regio's, niet alleen onderdeel van een eigen nationale dan wel internationale politiek-bestuurlijke constellatie, maar ook van een internationale kerkelijke constellatie, hetgeen zijn weerslag had op de houding van kerk en staat ten aanzien van de Joden.

Het is van belang om ten slotte vast te stellen dat er geen directe lijn valt te ontwaren van het negentiende- en vroeg-twintigste-eeuwse katholieke ultra-conservatisme en antisemitisme via de Eerste Wereldoorlog naar de Tweede Wereldoorlog. Zonder twijfel heeft de maatschappelijk veel voorkomende, al dan niet uitgesproken, eeuwenoude afkeer van Joden bij velen voor en tijdens de Shoah te lang de ogen heeft doen sluiten. Maar we mogen niet over het hoofd zien dat er in het Interbellum geluiden in de katholieke kerk te beluisteren vielen, althans in Roermond en in Limburg als geheel, die van een andere, positief-gestemde mentaliteit jegens de Joden blijk gaven. Vrijwel vanaf de machtsgreep van het Hitlerregime in 1933 is er door de kerk in Limburg geprotesteerd tegen de vervolging van Joden in Duitsland. De Roermondse bisschop Lemmens en zijn hoofdaalmoezenier sociale werken Henri Poels hebben, samen met tal van andere Limburgse geestelijken, regelmatig hun stem daartegen verheven. Daarmee doorbraken zij een lange kerkelijke traditie van anti-judaïsme en antisemitisme. Net zo min als de katholieke kerk in eerdere tijden een monolithisch blok was, bleek zij dat in deze belangrijke jaren te zijn.

Kijken we naar de wijze waarop de burgerlijke, overwegend katholieke, overheid en de katholieke kerk zich in de stad Roermond hebben opgesteld tijdens de jaren oorlogsjaren, dan valt het rabiante antisemitisme op van de NSB-leiding van de politie vanaf medio 1943, in de persoon van Roselle. Wat ook opvalt, is het collaborerende gedrag van oorlogsburgemeester Reymer. Ten opzichte van zijn Joodse burgers heeft hij geen uitgesproken antisemitisme getoond, maar op enige inzet voor die burgers valt hij niet te betrappen, op een geringe uitzondering na die in het niet valt bij zijn overheersend collaborerend optreden.

In kerkelijke kring zal ook in die jaren nog steeds sprake zijn geweest van anti-judaïstische reflexen, maar tegelijkertijd moet erop worden gewezen dat geen ander bisdom in Nederland zoveel offers heeft gebracht aan priesters en religieuzen die door de bezetter zijn omgebracht als het bisdom Roermond. Een groot aantal priesters ging in het verzet en verleende hulp aan Joden. Vaak waren dat jonge mannen, meestal nog kapelaans, die zich grotere vrijheden konden veroorloven dan hun gesettelde pastoors. Velen van hen hebben voor

kortere of langere tijd gevangen gezeten, als zij hun inzet al niet met de dood moesten bekopen. In het landelijke protest van de katholieke kerk tegen de Jodenvervolging heeft de Roermondse bisschop naast aartsbisschop De Jong een uitgesproken stem in het kapittel gehad.

Deze bevindingen sluiten op dit punt aan bij hetgeen Cammaert voor Limburg in het algemeen heeft geconstateerd. Roermond en Midden-Limburg wijken wat dat betreft dus niet af van het beeld dat door deze auteur is geschetst. De constatering van Van Rens dat de overlevingskansen voor Joden groter waren in plaatsen waar er sprake was van een ‘society of enablement’, een moreel baken, kan worden aangevuld met de observatie dat een met enige stelligheid en vasthoudendheid gehandhaafd Nederlands openbaar gezag daaraan ook heeft kunnen bijdragen. Anders gezegd, de ‘kerk’ kon niet geheel zonder de ‘staat’, wanneer de laatste tenminste niet was gecorrumpeerd.

Dit leert de vergelijking tussen vier Limburgse grenssteden. Heerlen heeft een krachtige bestuurder gehad in de persoon van burgemeester Van Grunsven. In Venlo was de positie van zijn collega Zanders minder stellig. Toch heeft het openbaar bestuur daar nog een positieve bijdrage kunnen leveren. Dit in tegenstelling tot de situatie in Roermond en Sittard waar veel burgers nog maar weinig vertrouwen zullen hebben gehad in het openbaar gezag. Welk vertrouwen kon een Roermondenaar hebben in de eigen burgemeester die zich niet onzag zijn burgers te bedreigen en aangifte tegen hen te doen?

Een vergelijking van het lot van de Joden van Roermond met dat van Joden in andere steden buiten Limburg, zoals Enschede, Hengelo en Groningen, maakt eens te meer duidelijk dat de ernst van de vervolging vaak afhankelijk is geweest van min of meer toevallige plaatselijke of regionale omstandigheden. Op welk moment greep de bezetter in, en in welke mate? Ook daar was de eventuele aanwezigheid van een ‘society of enablement’ van belang voor overlevingskansen van Joodse burgers. Maar ook daar gold de regel dat het de burgers hielp als zij enig vertrouwen konden hebben in het gemeentelijk apparaat voordat zij risico’s namen met hulpverlening en verzet.

Als we kijken naar aspecten van het Joodse leven in Roermond en Midden-Limburg, dan vertoont het beeld dat zich door de eeuwen heen ontvouwt, enkele eigen karakteristieken als gevolg van een specifieke geografie, het wisselend samenspel van kerkelijke en burgerlijke overheden, en, in het bijzonder in verband met later eeuwen, de machtspositie van de katholieke kerk en haar greep op de lokale en provinciale politiek. De rol van de katholieke journalistiek met het oog op de katholieke mentaliteitsvorming over Joodse medeburgers kan moeilijk worden onderschat.

Van continuïteit door alle eeuwen heen getuigt het anti-judaïsme dat moeiteloos kon worden opgenomen in het latere racistische antisemitisme. Ook voor de Joden in deze stad en regio is dat anti-judaïsme een constante factor van betekenis geweest. Dat anti-judaïsme kende verschillende gradaties, van een min of meer oppervlakkige afwijzende houding tot een houding vol haat. Ook in tijden wanneer er weinig of geen Joden in de regio woonachtig waren, kon dit anti-judaïsme zich voordoen.

Niettemin hoeft een eeuwenlange traditie niet altijd allesbepalend te zijn getuige de houding van het bisdom Roermond en een aantal Limburgse geestelijken in de latere jaren van het Interbellum en tijdens de Tweede Wereldoorlog. Van de katholieke kerk in Roermond en Midden-Limburg kan dan ook niet worden gesteld dat anti-judaïsme en antisemitisme daar een endemisch karakter vertoonden. Deze conclusie betekent op z'n minst dat een oordeel over dit endemisch karakter genuanceerd dient te worden. Een dergelijke bevinding laat tevens het belang zien van stedelijk en regionaal onderzoek naar de rol van de katholieke kerk, zoals ook naar die van de staat, en die van de Joodse gemeenschap.

Het onderzoek van aspecten van Joods leven door de eeuwen heen in Roermond en Midden-Limburg beweegt zich op het niveau van microgeschiedenis. Tegelijkertijd hebben we hier te maken met het macroniveau van Europese geschiedenis, niet alleen omdat wat zich in Europa voordeed in de loop van de tijd op enigerlei wijze van belang bleek te zijn voor Roermond en omgeving, maar ook omdat op veel plaatsen in Europa zich eeuwenlang dezelfde elkaar afwisselende processen van acceptatie en verwijdering van Joden voltrokken. Ook daarvan is de invloed in Roermond en Midden-Limburg merkbaar geweest, in extreme mate tijdens de periode van vervolging in de jaren dertig van de vorige eeuw en tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Op nationaal niveau kunnen we constateren dat we ten aanzien van de geschiedenis van Joden in de mediene nog steeds de nodige witte plekken aantreffen, iets wat zeker geldt voor het Joodse leven in een katholieke omgeving. De onderhavige studie hoopt met haar bevindingen over Roermond en Midden-Limburg aan die specifieke geschiedenis bij te dragen.

